

PSYCHOANALYSE
& CULTUUR

Lachen mag!

Humor en psychoanalyse

Studiedag 2023

14 oktober

Locatie: Lipsiusgebouw Cleveringaplaats Leiden

Entree 50 euro, koffie/thee en lunch inbegrepen (studenten 20 euro) reserveren via Ticketbureau

10 uur- 10.30 Ontvangst (koffie / thee) en welkomwoord

10.30 -11.15 Annette van der Elst over *Psychoanalyse en ironie, een filosofische kijk*

11.15- 12.00 Ivo Nieuwenhuis over *Nederlands cabaret*

12-13 LUNCH ter plaatse

13.00 -14.00 Toneel *Freud en Mahler* (olv Bart Vieveen)

14.00 -14.45 Peter Verstraten over *Absurdistische satire, met name Monty Python*

14.45-15.15 pauze (koffie/thee)

15.15- 16.00 Yasco Horsman over *Strips*

16.00- 17.00 Jean-Paul van Bendegem in gesprek met Marc De Kesel en de zaal

Annette van der Elst Openingslezing

Waar zijn we zonder ironie?

De Deense filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855) beschrijft de esthetische persoon in zijn - zeer leesbare - werk *Of/Of*. Hij schetst een personage, waarmee hij zich (ook) identificeert en dat zich laat leiden door gewaarwordingen, op zoek is naar steeds nieuwe ervaringen en zich niet wil vastleggen. Hij wil alle mogelijkheden openhouden, zich voortdurend opnieuw uitvinden en vormgeven. Zo is dit personage een figuur van het moderne bewustzijn.

De esthetische figuur van Kierkegaard bedient zich van ironie, het onderwerp van zijn dissertatie, die hij veel later, in 1842, in boekvorm zal uitbrengen. Ironie laat de betrekkelijkheid van een situatie zien. Ironie is meer dan een stijlfiguur, of een reeks kwinkslagen om, wanneer goed geplaatst, een kwestie of situatie luchtiger te maken. Ironie is een manier om intellectuele afstand te scheppen tot anderen, tot de wereld en tot jezelf. En een dergelijke afstand is uiteindelijk een voorwaarde voor zelfbeschouwing, voor introspectie, waarmee voor Kierkegaard, in navolging van zijn 'leermeester' Socrates, filosofie begint.

Lang voor Freud zag hij dat een groot deel van wat mensen beweegt voor hen verborgen is. Kierkegaard duidt de ervaring van angst bijvoorbeeld als een verlangen naar datgene wat men vreest, een vreemde macht die het individu omsluit en machteloos maakt. Dat hij een dergelijke analyse heeft kunnen maken, is te danken aan zijn vermogen om tot introspectie te komen'. Deze capaciteit om innerlijke conflicten – paradoxen – bloot te leggen, is precies waar het in de later geformuleerde psychoanalyse om draait.

In deze lezing vertrekt filosoof **Annette van der Elst** vanuit dit idee van Kierkegaard via de ironische en absurde romans van de Belgische schrijfster Amelie Nothomb - een daarvan draagt niet toevallig de titel *Angst en Beven*, naar het gelijknamige boek van Kierkegaard - om uit te komen bij de vraag waarom wij, met ons moderne bewustzijn dankzij de ironie toch de ironie dreigen te verstikken.

Ivo Nieuwenhuis

Het was maar een grapje... Woede om humor in de hedendaagse Nederlandse samenleving

Humor is om te lachen, zo luidt het cliché. Maar mensen kunnen zich er ook enorm kwaad over maken. Dat voelt ongemakkelijk. Het was immers maar een grapje – waarom dan toch al die heftige emoties? In deze lezing legt Ivo Nieuwenhuis uit waarom humor en verontwaardiging, in weerwil van bovengenoemd cliché, onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Grappen die verkeerd vallen zijn namelijk van alle tijden, en juist dit soort grappen vertellen ons veel over onderliggende spanningen en tegenstellingen in de samenleving. Wie iets wil snappen van de hedendaagse Nederlandse maatschappij ontkomt er dan ook niet aan het beest van de controversiële grap in de bek te kijken.

Ivo Nieuwenhuis doceert aan de Radbouduniversiteit en is cabaretrecensent bij dagblad Trouw.

Recente publicatie : *Het was maar een grapje*, over Nederlandse humorschandalen (Atlas Contact).

Bart Vieveen (regie)

Fragment Mahler 11: Lied van Verlangen. Komische tragedie of tragische komedie?

In de zomer van 1910 dreigt het huwelijk van Gustav Mahler op de klippen te lopen als zijn vrouw Alma na de dood van hun eerste kind een verhouding begint met de jonge architect Walter Gropius. Sigmund Freud, die dan op vakantie is in Noordwijk, voert een indringend therapeutisch gesprek met de componist tijdens een wandeling door Leiden.

Deze historische gebeurtenis ligt aan de basis van *Mahler 11 Lied van Verlangen*. dat wordt gespeeld door twee acteurs die Freud als alter ego gebruiken om elkaar uit de tent te lokken. Op basis van brief-, dagboek en muziekfragmenten van Gustav en Alma ontstaan de 'scenes uit een huwelijk', waarmee ze proberen de grond van hun eigen verlangen naar de onverbreekbare band tussen muziek en eeuwige liefde te ontdekken.

Bart Vieveen is auteur, regisseur, dramaturg en verzorgt colleges en lezingen op het gebied van *Literatuurgeschiedenis* en *Theatergeschiedenis* en *voorstellingsanalyse*.

Hij was werkzaam bij het RO-theater in Rotterdam en als rector/bestuurder bij het Stedelijk Gymnasium in Leiden. In zijn dissertatie *De ontvoogding van de tragische held*, beziet hij de thema's van Bordewijk, Reve en Lanoye in psychoanalytisch perspectief. De handelseditie hiervan verscheen bij Garant.

Peter Verstraten

And Now For Something Completely Different: absurdistische humor.

Voortbordurend op het onderscheid dat Freud maakte tussen de grap (besproken in zijn studie *Der Witz* uit 1905) en humor (in zijn essay uit 1927), stelde Slavoj Žižek dat de Marx Brothers de grootmeesters van de grap zijn en het team van Monty Python die van de humor. In deze lezing ontrafelt Peter Verstraten niet alleen de principes van hun absurdistische humor, maar zal ook betogen hoe aan humor een subversieve werking kan worden toegeschreven.

Peter Verstraten is universitair docent Film- en Literatuurwetenschap in Leiden. Hij schreef onder meer *Spookbeeld van de vrijheid: 10 films van Alex van Warmerdam* (2022); *Dutch Post-war Fiction Film through a Lens of Psychoanalysis* (2021); *Humour and Irony in Dutch Post-war Fiction Film* (2016) en *Handboek filmnarratologie* (2008, 2e druk).

Yasco Horsman

Psychoanalyse van de Slapstick

In mijn presentatie zal ik het hebben over een specifieke vorm van humor, eentje waar Freud het zelf niet over gehad heeft, maar die verbonden is met de periode waarin hij zijn belangrijkste werken schreef, namelijk fysieke humor. Hoewel Freud zelf vooral schreef over *verbale* humor (moppen, grappen, de *witz*) ontstond in de eerste decennia van de twintigste eeuw in de massamedia (o.a. in de slapstick, de animatie en de krantenstrip) een nieuwe komische sensibiliteit, waarin het lichaam centraal stond. In mijn presentatie analyseer ik het 'komische lichaam' in slapstick, animatie en tekenfilm en vergelijk het met de psychoanalytische speculaties over het infantiele lichaam. Daarbij zal ik een korte genealogie geven van het strip- en tekenfilmpoppetje (de antropomorfe diertjes als Felix, Mickey en Oswald) en kijken naar de zelfbewuste, satirische reflectie op de seksualiteit van het strippoppetje in het werk van Crumb, Wolinski en Mandryka. Tenslotte zal ik kort het recente schandaal over de representatie van (infantiele) seksualiteit in het werk van striptekenaar Bastien Vives aansnijden.

Yasco Horsman is als Universitair Docent Film- en Literatuurwetenschap aan de Universiteit Leiden verbonden. Hij promoveerde aan Yale University op een proefschrift over de relatie psychoanalyse, recht en theater (*Theaters of Justice*, Stanford University Press 2010). Hij publiceerde over literatuur, cinema en recht (Arendt, Coetzee, Kafka) over radio (Brecht, Beckett, Artaud) en over strips, animatie en de grafische roman (Spiegelman, Disney, Ware, de Jongh).

Jean Paul van Bedegem in gesprek met Marc De Kesel

Logica en andere humoristische psychedelica

Jean Paul van Bedegem is wiskundige en wetenschapsfilosoof. In die hoedanigheid heeft zich in diverse publicaties een grote reputatie opgebouwd. Maar dat een logicus ook beslagen is in humor en aanverwante, bleek uit de korte filosofische gesprekken die hij met collega filosoof Ignaas Devisch afgelopen jaren op de Vlaamse televisie had. In een tweegesprek met Marc De Kesel (*Psychoanalyse & Cultuur*) tast hij op de studiedag de relatie tussen logica en humor af.

Zie ook onze website: <https://psychoanalyseencultuur.weebly.com>

Tijdens de studiedag zijn meerdere van onze publicaties te koop verschenen in de reeks Psychoanalyse en Cultuur bij Garant

Nr. 1: P. Verstraten, M. De Kesel & S. Houppermans (Red.) Spreken, zwijgen, ... schrijven.

Psychoanalyse en taal

Nr. 2: M. Kinet, M. De Kesel & S. Houppermans (Red.) Het nieuwe onbehagen in de cultuur

Nr. 3: S. Houppermans, M. Kinet & M. De Kesel (Red.) De bedrieger bedrogen. Dromen in psychoanalyse en cultuur

Nr. 4: M. Kinet, M. De Kesel & S. Houppermans (Red.) For your pleasure? Psychoanalyse over esthetisch genot

Nr. 5: S. Houppermans, J. de Kroon & P. Verstraten (Red.) Psychose en de kunsten

Nr. 6: M. Kinet, K. Vuylsteke Vanfleteren & S. Houppermans (Red.) Als het lichaam spreekt

Nr. 7: P. Verstraten & S. Houppermans (Red.) Oedipus heerst!?

Nr. 8: M. Kinet, T. Traversier & S. Houppermans (Red.) Dwingende vrijheid

Nr. 9: P. Verstraten & S. Houppermans (Red.) Oog om oog. Psychoanalyse en tv-series

Nr. 10: M. Groen & P. Kuijpers (Red.) Woorden breken.

11: T. Traversier, S. Houppermans, M. De Kesel (red.) Wonen Op Drift Psychoanalyse en architectuur

12. B Vieveen, De ontvoogding van de tragische held

13. P. Verstraten, S. Houppermans (Red.), De tijd hangt uit zijn naald

14. M. De Kesel, P. Verstraten, S. Houppermans (Red.) Narcissus revisited

PSYCHOANALYSE
& CULTUUR